

ujjbegeim a semmibe, puhán
cirógnak, ahogy befordulok
az előszobába, szagolgom
a pulóveredet, a tavon át
úszol felém, csak most, most meg ne fulladj.

ÁGYBAN

Azt álmodtam, hogy az anyja ideadta.
Vidd, legyen a tiéd. És megengedte,
hogy befeküdjek mellé, a morzsás, forró
beteggyba. Olcsó műanyagból
voltak a tagjai, bőrszínű volt,
de könnyű és recés, mint a szilveszteri
gumis állatpofák. Úgy nézett, mögüle,
hogy nem tudtam: sír vagy nevet,
vagy kiment ennek is az ereje?
Miért van nekem mindig több erőm,
mint ezeknek, vagy mért nem vagyok én is
nyamvadt, elégedett, beteg?

Michael Oakeshott

KONZERVATÍVNAK LENNI

Bánki Dezső fordítása

1
Sokan vallják, hogy lehetetlen vállalkozás az elismerten konzervatívnak számító magatartásból általános magyarázó elveket elvonatkoztatni – vagy ha nem is lehetetlen, de oly kevésbé sikerrel kecsegtető, hogy nem éri meg a fáradságot. Ezt a nézetet én nem osztom. Meglehet: igaz, hogy a konzervatív magatartás nem ösztönöz mintegy magától az általános eszmékben való kifejtésre, és az sem elképzelhetetlen, hogy ez magyarázza az ilyen irányú próbálkozásokkal kapcsolatos ellenérzést. Ennek ellenére nem tehetjük föl eleve, hogy a konzervatív magatartás – akár helyes vagy indokolt egyébként, akár nem – más magatartásoknál kevésbé alkalmas efféle értelmezésre. Mindazonáltal én nem ennek bizonyításával szeretnék most foglalkozni. Témám nem

a konzervativizmus mint hitvallás vagy tan, hanem mint hajlam vagy érzület. Konzervatívnak lenni azt jelenti: az ember hajlik arra, hogy bizonyos módokon gondolkodjék és viselkedjék; hogy bizonyos magatartásmódokat és az emberi életviszonyok bizonyos állapotait előnyben részesítse másmilyenekkel szemben; jelenti továbbá azt is, hogy az ember hajlik bizonyosfajta választásokra. Jelenlegi szándékom pedig nem az, hogy ezt a hajlandóságot átültessem az általános elvek nyelvezetére, hanem hogy felvázoljam abban a formájában, ahogyan korunk konzervatív jellemében megjelenik.

A szóban forgó hajlam általános jellegzetességeit nem nehéz észrevenni, noha gyakran félreismerték őket. Valamennyi azzal a beállítottsággal függ össze, hogy inkább az adottat használjuk és élvezzük, mint hogy valami mást kívánnánk vagy keresnénk; hogy abban leljük élvezetünket, ami jelenvaló, s nem abban, ami volt vagy lehetséges. A további gondolkodás felszínre hozhatja az illendő hála érzését: a háláét azért, ami adott, s következőképp az elismerését annak, hogy kaptunk vagy örököltünk valamit a múlttól; ez azonban nem az egykor volt és visszahozhatatlan dolgok eszményítése. A jelenet becsüljük, és pedig nem egy távoli múlthoz fűződő kapcsolataiért, nem azért, mert minden más lehetőségnél csodálatra méltóbbnak tartjuk, hanem mert ismerős. Nem a *Vérweile doch, du bist so schön*, hanem a *Maradj velem, mert kötődöm hozzád* érzésével telten.

Ha a jelen semmi vagy szinte semmi használhatót és élvezhetőt nem nyújtó pusztaság, ez a hajlam csak gyengén vagy egyáltalán nem fejlődik ki, ha a jelen számottevően rendezetlen, a biztosabb talaj keresésében s következőképp a múlthoz való viszonzatérésben, annak kutatásában fog megnyilvánulni; jellegzetesen azonban akkor jelentkezik, amikor az élet számos élvezetet nyújt, legerősebben pedig, amikor ehhez a veszteség nyilvánvaló kockázata társul. Vagyis ahhoz az emberhez illő hajlam ez, aki világosan tudatában van, hogy van valami számára becses, amit elveszíthet; ahhoz az emberhez, aki az élvezet lehetőségeinek bizonyos fokú gazdagságát tudhatja magáénak, de nem olyan fokút, hogy közömbös lehetne a veszteséggel szemben. Ezzel a hajlammal – természetéből fakadóan – inkább az idősebbeknél fogunk találkozni, mint a fiatalok körében, de nem azért, mintha az idősebbek érzékenyebbek volnának a veszteségre, hanem mert ők arra is hajlanak, hogy teljesebb képet alkossanak arról, amit világuktól kaphatnak, s ily módon kevésbé hajlamosak alulértékelni a világ által felkínált dolgokat. Egyes emberekben ez a hajlam csupán azért gyenge, mert nincs tudomásuk róla, mi mindent kínál nekik a világ: a jelenben csupán azt látják meg, amit az nem nyújt.

Konzervatívnak lenni tehát azt jelenti, hogy a jól ismertet előnyben részesítjük az ismeretlennel szemben, a járt utat jobban szeretjük a járatlannál, a ténylegest jobban a lehetségesnél, a korlátozott többet jelent nekünk a korlátlannál, a közeli a távolinál, az elegendő a bőségesnél, a megfelelő a tökéletesnél, és a mostani nevetés többet ér, mint az az üdvösség, mellyel az utópiák kecsegtetnek. A jól ismert emberi viszonyok és hűségen nyugvó kötődések előnyben részesítését a jövedelmezőbb kapcsolatok csábításával szemben, azt, hogy kevesebbre értékeljük a szerzést és a gyarapodást a megtartásnál, a meglévő ápolásánál és élvezeténél; azt, hogy a veszteség fölötti bánat erősebb az újdonság vagy az ígéret keltette izgalomnál. Konzervatívnak lenni annyi, mint képesnek lenni elbánni sorsunkkal, saját anyagi eszközeink szintjén élni, elégedettnek lenni a nagyobb tökéletesség híján is, mely az embernek és körülményeinek egyképpen sajátja. Néhány embernél ez maga is választás, másoknál hajlam, mely változó gya-

korisággal megjelenik preferenciáikban és ellenérzéseikben, anélkül, hogy választanák vagy kimondottan ápolnák magukban.

Míndez a változáshoz és az újításhoz való bizonyosfajta hozzáállásban is tetten érhető, ahol is a változás azokat az elmozdulásokat jelenti, amelyeket kénytelenek vagyunk elszenvedni, az újítás pedig azokat, amelyeknek eltervezői is, végrehajtói is mi magunk vagyunk.

A változások olyan körülmények, amelyekhez alkalmazkodnunk kell, s a konzervatív hajlam egyszerre jele annak, hogy nehezünkre esik alkalmazkodni, és eszköz, melyhez ez irányú próbálkozásainkban folyamodhatunk. A változások csak azokra nincsenek hatással, akik semmit nem vesznek észre, akik nem tudják, mijük van, és körülményeikkel szemben fásultak, más részről a változásokat csak azok üdvözölhetik válogatás nélkül, akiknek semmi nem becses, akikben csak múltékony kötődések sarjadnak, akiktől idegen a szeretet és a ragaszkodás érzése. A konzervatív hajlam egyik említett állapotnak sem szolgál talajul: a jelenlegi és az adott élvezetére való hajlandóság épp hogy ellentéte a tudatlanságnak és a fásultságnak, s kötődést és ragaszkodást szül. Ezért idegenkedik a változástól, mely mindig és mindenekelőtt úgy jelenik meg számára, mint valamitől való megfosztódás. A viharban elpusztult csalit fájó hiánya a megszokott tájban, barátok halála, a barátság elmúlása, viselkedési szokások kihalása, egy szívünk-höz nőtt bohóc visszavonulása a pályáról, a kényszerű száműzetés, a szerencse balfordulásai, az egykor élvezetet adó képességek elvesztése és másmilyenekkel való felváltódása: ezek egytől egyig olyan változások – talán nem is minden ellentételezés nélküliek –, amelyek a konzervatív vérmérsékletű emberben sajnálkozást váltanak ki. Ha nehezére esik megbékélni velük, ez nem azért van, mintha az, amit velük elveszített, önmagában véve jobb lenne, mint bármi más lehetett volna, vagy mintha jobbat képviselni sem lehetne; nem is azért, mintha ne lehetne a helyébe lépőt is élvezni, hanem azért, mert amit elveszített, olyasmi volt, amit ténylegesen élvezett, és aminek örömeit kiismerte; ami pedig felváltja, olyasmi, ami iránt nem alakult ki benne ragaszkodás. Következésképpen a kicsi és lassú változásokat elviselhetőbbnek fogja érezni a nagyoknál és a hirteleneknél, és minden megjelenési formájában nagyra fogja értékelni a folyamatosságot. Egyes változások nem is jelentenek nehézséget számára, ez azonban nem azért van így, mintha nyilvánvaló javulást képviselnének, hanem pusztán azért, mert könnyen feldolgozhatók; az évszakok változását visszatérésük közvetíti, a gyermekek felnövést pedig a folyamatosság. A konzervatív hajlamú ember általában könnyebben alkalmazkodik a várakozásával nem ellentétes változásokhoz, mint olyasminak a pusztulásához, ami minden jel szerint nem hordozta magában felbomlásának csíráit.

Konzervatívnek lenni továbbá nem pusztán a változástól való idegenkedést jelenti (ez egyéni vonás is lehet), hanem egy minden ember életében kényszerűleg jelentkező tevékenység – a változásokhoz való alkalmazkodás – módja is egyben. A változás ugyanis fenyegeti az azonosságot, s minden változás valaminek a visszahozhatatlan eltűnésével jár. Egy ember (vagy egy közösség) azonossága nem egyéb, mint esetlegeségek szakadatlan sorozata, melyek egyformán a körülmények kegyétől függnak, és amelyeknek jelentősége megszokottságukkal arányosan nő; vagyis nem valamiféle erődítmény, amelybe visszavonulhatunk. Az egyetlen eszköz, amellyel azonosságunkat (tehát önmagunkat) a változás ellenséges erőivel szemben védhetjük, tapasztalataink nyitott tartománya; nem tehetünk mást, mint hogy súlyunkat a legbiztosabb talajon nyugvó lábunkra helyezzük át, hogy ragaszkodunk azokhoz a megszokott dol-

gokhoz, amelyek közvetlenül nem forognak veszélyben, s ily módon dolgozzuk fel az újat, anélkül, hogy felismerhetetlenné válnánk magunk számára. A maszájok, amikor régi lakóhelyükről a jelenlegi kenyai rezervátumba költöztették őket, emlékezetükben magukkal vitték hegyeik, síkságaik és folyóik nevét, s új lakóhelyük hegyeit, síkságait és folyóit ugyanazokkal a nevekkel látták el. Minden, jelentős változást elszenvedni kénytelen ember vagy nép valami efféle konzervatív kibúvó segítségével kerüli el a ki-pusztulás szegényét.

Változásokat kénytelenek vagyunk elszenvedni, s a konzervatív vérmérsékletű ember (vagyis az olyan ember, aki erősen hajlik azonosságának megőrzésére) nem lehet közömbös irányukban. Amikor megítéli őket, főleg a velük járó felfordulásra tekint, és mindenkihez hasonlóan ő is mozgósítja erőit, hogy megküzdjön velük. Az újítás ezzel szemben a tökéletesedés eszméjének megtestesülése. A konzervatív vérmérsékletű ember azonban nem tartozik a buzgó újítók közé. Először is nem hajlik arra a nézetre, hogy csak akkor történik valami egyáltalán, ha nagy változások zajlanak, ezért aztán nem nyugtalanítja őt az újítás hiánya; figyelmének nagy részét a valóságosan meglévő dolgok használata és élvezete köti le. Tudatában van továbbá, hogy nem minden újítás javulás is egyben, s hajlik arra a nézetre, hogy aki újít, miközben semmit nem javít, az – szándékosan vagy sem – egyszerűen könnyelmű vagy ostoba. Amikor egy újító elgondolás meggyőző javulásnak ígérkezik, a konzervatív hajlamú ember még akkor is csak úgy fogadja el, hogy kétszeresen megvizsgálja, mit állít és milyen alapon. Az ő szémszögéből nézve nincs javulás változás nélkül, a változás pedig mindig meg-rázkódtatással jár, s a várt haszon mindig csak ezzel összefüggésben értékelhető. Amikor erről meggyőződött, még mindig lesznek egyéb megfontolások, amelyeket tekintetbe kell vennie. Az újítás mindig kétértelmű vállalkozás, melyben a nyereség és a veszteség (még ha a megszokásból fakadó meghittség elvesztését nem tekintjük is) olyan szorosán összefonódik, hogy a végső eredményt jószerével lehetetlen megjósolni; nem létezik olyan fejlődés, amely egyszerűen csak fejlődés és semmi egyéb. Az újítás ugyanis olyan tevékenység, amely nemcsak a kívánt „tökéletesedést” idézi elő, hanem új, összetett helyzetet teremt, melynek ez a tökéletesedés csupán egyik összetevője. A teljes változás mindig átfogóbb, mint a tervezett, s a változás velejáróinak összességét sem előre látni, sem körülírni nem lehet. Ezért valahányszor újítunk, a változás biztosan túlmegy a szándékolton, bizonyosan nemcsak nyereség, hanem veszteség is lesz, és még csak egyenlően megoszlan sem fog az érintett emberek között; a változásból fakadó előnyök, meglehet, nagyobbak lesznek a tervezettnél, ám megvan a kockázata, hogy kedvezőtlen irányú változások is jelentkeznek a másik oldalon.

A konzervatív vérmérsékletű ember mindebből levonja a megfelelő következtetéseket. Először is, az újítás biztos veszteséggel és lehetséges nyereséggel jár, ezért a bizonyítás terhe, hogy a javasolt változás összegzésében előnyös lesz, a leendő újító vállán nyugszik. A konzervatív hajlamú ember másrészt úgy hiszi: minél inkább hasonlít az újítás a növekedésre (vagyis minél világosabban benne sejlik már a fennálló helyzetben, s nem csupán ráerőltetett), annál kisebb a valószínűsége annak, hogy a végelszámolásban a veszteség eleme lesz az uralkodó. Harmadrészt úgy véli: az olyan újítás, amely valamely meghatározott hiányosságra adott válasz, amelynek célja valamely meghatározott egyensúlyhiány orvoslása, kívánatosabb az olyan újításnál, amelynek ihletője valamilyen általános elképzelés az emberi életviszonyok tökéletesített állapotáról, végül pedig messze-messze kívánatosabb, mint az olyan újító javaslat, amely e tökéletesség valamiféle látomásából indul ki. Az ilyen ember ezért jobban kedveli a ki-

csiny és korlátozott újításokat a nagyszabásúaknál és meghatározatlanoknál. Negyedrészt inkább a lassú ütemet nézi jó szemmel, mint a gyorsat, s nem sajnálja az időt arra, hogy számba vegye a közvetlen következményeket és megfelelő kiigazításokat tegyen. Végezetül pedig meg van győződve az alkalom fontosságáról, és ha az egyéb feltetelekben nincs különbség, azt tekinti az újításra legalkalmasabb helyzetnek, amikor legnagyobb a valószínűsége, hogy a tervezett változás csak a szándékok megvalósulását hozza magával, és amikor a legkisebb az esély arra, hogy a nem kívánt és irányít-hatatlan következmények rontó hatást fejtsenek ki.

A konzervatív hajlam tehát szívélyes és igenlő hozzáállás az élvezethez, s ennek megfelelően hűvös és kritikus a változás és az újítás irányában: az egyik irányultság a másiktól nyeri támaszát és értelmét. A konzervatív vérmérsékletű ember úgy hiszi, hogy az ismert jót nem szabad könnyedén odadobni az ismeretlen még jobbért. Nem szerelmese annak, ami veszélyes és nehéz, nem kalandvágyó, nem érez ösztönzést arra, hogy ismeretlen tengereken hajózzék, nem varázsolja el a gondolat, hogy eltűnhet, hogy hajmeresztő helyzetekbe keveredhet vagy hogy hajótörést szenvedhet. Ha mégis rákényszerül, hogy ismeretlen vizeken hajózzék, mindenekelőtt arra ügyel majd, hogy mindvégig leeresztett mélységmérővel haladjon. Amiben mások valószínűleg féltenséget látnak, azt ő mint ésszerű előrelátást becsüli magában, amiben mások téltenséget vélnek felfedezni, azt ő inkább élvezetre, mint kiaknázásra irányuló hajlamként méltányolja. Óvatos ember, aki hajlik arra, hogy egyetértését, illetve egyet nem értését ~~ne~~ abszolút fogalmakban fejezze ki, hanem fokozatok mentén. A helyzetet szemlélve olyan dolgokra figyel, amelyek veszélyt jelenthetnek arra nézve, ami világában megszokott és meghitt.

2

Általános nézet, hogy ez a konzervatív hajlam meglehetősen mélységgel az úgynevezett „emberi természet”-ben gyökerezik. A változás fárasztó, az újítás erőfeszítést követel, az emberek pedig – úgymond – inkább lustaságra hajlamosak, mintsem erélyességre. Ha egyszer meglelték a módját a világban való tűrhető elboldogulásnak, nemigen fűlik többé a foguk ahhoz, hogy keressék a bajt. Természettől fogva tartanak az ismerlentől, és a biztonságot előnyben részesítik a veszéllyel szemben. Ódzkodnak az újítástól, és ha elfogadják a változást, ezt nem azért teszik, mert kedvükre való, hanem mert – ahogy La Rochefoucauld szerint a halált elfogadják – nem elkerülhető. A változás inkább szomorúságot kelt, semmint vidámságot: a mennyország nemcsak a tökéletes, hanem ugyanannyira a változatlan világ álma is. Természetesen azok, akik így értelmezik az „emberi természet”-et, egyetértenek abban, hogy ez a hajlam nem az egyetlen; csupán azt állítják, hogy rendkívül erős hajlandóság, sőt talán a legerősebb az emberi hajlandóságok között. És ez a nézet nem is alaptalan: az emberi életviszonyok valóban nagyon mások volnának, ha az emberek preferenciáiban nem volna jó adag konzervativizmus. A primitív népek állítólag ragaszkodnak ahhoz, amit ismernek, és idegenkednek a változástól, az ókori mítoszokban rengeteg figyelmeztetéssel találkozunk, amelyek óva intenek az újítástól, az élet vezetésére vonatkozó népi bölcsességeink és közmondásaink pedig szintén bővelkednek a konzervatív előírásokban; és gondoljuk csak meg, hányszor csal könnyet gyermekeink szemébe a változásokhoz való alkalmazkodás kényszere. Tulajdonképpen ahol határozott azonosság alakul ki, vagy ahol úgy érzik, az azonosság kényes egyensúlyban van, valószínű, hogy a konzervatív hajlam kerekedik fölül. Ugyanakkor az ifjúkort inkább a kalandvágyó és kísérletező

hajlandóság jellemzi; amikor fiatalok vagyunk, nincs, mi kívánatosabbnak tűnne föl a kockáztatásnál: *pas de risque, pas de plaisir*. És míg bizonyos népek hosszú időközön át, úgy tűnik, sikeresen elkerülték a változást, addig más népek története gyakran az átható és merész újítás időszakait mutatja. Tulajdonképpen nem sokat nyerhetünk az „emberi természet”-ről folytatott általános spekulációval: az „emberi természet” semmivel sem állandóbb, mint bármi más, általunk ismert dolog. Sokkal többet árul el tárgyunkról a jelen lévő emberi természet, vagyis önmagunk vizsgálata.

Megítélésem szerint mostani önmagunkban a konzervatív hajlam egyáltalán nem erős. Képzelnünk csak el egy előítéletektől mentes idegent, aki az utóbbi öt évszázad történelme alapján megítéli jellemünket: teljes joggal gondolhatná, hogy szerelmesek vagyunk a változásba, hogy minden vágyunk újítani, hogy még önmagunkkal sem érzünk együtt, vagy nem számít nekünk, kik és mik voltunk, hiszen ezeket a dolgokat komoly megfontolásra érdemesíteni sem vagyunk hajlandók. Általában sokkal élénkebben hat ránk az új dolgok bővölete, mint a megszokottak kényelme. Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy ha nagy újítások nincsenek folyamatban, akkor nem is történik semmi lényeges, és amit nem tökéletesítünk éppen, az bizonyára rosszabbodik. Pozitív előítélettel közelítünk ahhoz, amit még nem próbáltunk ki. Készségesen feltesszük, hogy minden változás valamiképpen jobb helyzetet eredményez, és könnyedén hagyjuk magunkat meggyőzni, hogy újító ténykedésünk minden következménye tökéletesedés, de legalábbis ésszerű ellenérték az elérni kívánt tökéletesedésért cserébe. A konzervatív, ha hazardírozni kényszerülne, a legbiztosabb tétet tenné meg, mi viszont hajlamosak vagyunk arra, hogy minimális számítás alapján, az esetleges veszteségre fittyet hányva kövessük egyéni képzelgéseinket. Mohóságig menő szerzésvágyunkban készek vagyunk elvetni a meglévő kockát felnagyított képmása kedvéért, melyet a jövő tükre vetít elénk. Világunkban, ahol mindent szakadatlanul tökéletesítünk, semmit nem a végérvényesség igényével állítunk elő; mindent úgy gyártunk, hogy eleve beleépítjük a tökéletesítés valószínűségét. Az emberi lények kivételével mindennek folyamatosan csökken a várható élettartama. A kegyelet és a hűség múló érzések csupán, s a változások tempója arra figyelmeztet: ne vállaljunk túlságosan mélyreható kötődéseket. Mindent hajlandók vagyunk egyszer kipróbálni, tekintet nélkül a következményekre. Az egyik tevékenység lázasan igyekszik „up to date”-ebbnak tűnni a másiknál, s nemcsak gépkocsikat és televíziókat dobunk ki egyik napról a másikra, hanem erkölcsi és vallásos meggyőződéseket is. Szemünket a mindenkori legújabb modellre vetjük. Látni annyi, mint elképzelni, hogy mi lehetne annak a helyében, ami van, tapintani annyi, mint átalakítani. Bármi legyen is a világ alakja vagy minősége, nem sokáig marad úgy, bármennyire akarjuk is. És a mozgalom élcsapata energiájával és vállalkozószellemével a hátul kullogókat is megfertőzi. *Omnes eodem cogemur*: amikor már nem vagyunk elég fűrgelábúak, meghúzódunk valahol a csapatban.¹

Ez a változásra sarkalló vágy természetesen nem egyetlen alkotóeleme jellemünknek (a becsben tartás és a megőrzés impulzusa nem halt ki belőlünk teljesen), ám aligha kétséges, hogy a változás vágya az uralkodó. Ilyen körülmények között majdhogynem természetes, ha túlnyomóan „progresszív” gondolkodási habitusunk fényében a konzervatív hajlam nem úgy jelenik meg, mint érthető (vagy akár plauzibilis) lehetőség, hanem vagy mint sajnálatos akadály az éppen zajló változás útjában, vagy mint annak a múzeumnak a gondnoka, amely a bámuló gyermekszemek kedvéért idejétmúlt vívmányok különös, avított példányait őrizgeti; mint őrzője mindannak, amit időnként elpusztításra még éretlennek tekintünk, és amit (ironikus módon) az életet kényelmessé tevő dolgok néven emlegetünk.

Azt várhatnánk, hogy a konzervatív hajlamról és jelenlegi sorsáról szóló leírásunk ezzel véget is ér, hiszen azt az embert, akiben ez a hajlam erős, utoljára az ár ellen úszva láttuk, és nem tulajdonítottunk jelentőséget neki; nem mintha mondanivalója szükségképpen hamis volna, hanem mert tárgyszerűtlenné vált, túljártak az eszén, mégpedig nem valamiféle belső hiba folytán, csupán csak így hozta az események sodra; kopottas, félnék, nosztalgikus figura, aki kitaszítottként szánalmat kelt, reakcióként pedig megvetést vált ki. Én azonban mindezek ellenére is úgy hiszem: nem mondtunk még el minden elmondhatót. Bár mostani viszonyaink között a konzervatív beállítottság általában véve szembetűnő értékcsökkenésen megy át, mégis vannak esetek, amikor ez a hajlam nemcsak hogy továbbra is helyénvaló, de a lehető legteltesebben helyénvaló; bizonyos más vonatkozásokban pedig egyértelműen konzervatív irányba hajlunk.

Mindenekelőtt is van egy olyan (még nem kihalt) tevékenységfajta, amelyben csak is annak köszönhetően vehetünk részt, hogy konzervatív hajlamúak vagyunk: olyan tevékenységekre gondolok itt, amelyekben az aktuális élvezet kedvéért veszünk részt, amelyekben nem keresünk sem nyereséget, sem jutalmat, sem bármiféle díjat vagy az élményen túlmenő eredményt. Amikor felismerjük, hogy ezekben a tevékenységekben a konzervatív hajlam a meghatározó elem, akkor a konzervativizmus többé nem úgy jelenik meg, mint valamiféle előítéletes, ellenséges hozzáállás az emberi viselkedés egész spektrumát átfogni képes „progresszív” magatartáshoz, hanem mint olyan hajlam, amelynél az emberi tevékenységek nagy és jelentős részében nincs is helyénvalóbb. Azt az embert pedig, akiben ez a hajlam mindenekelőtt való, többé nem úgy látjuk, mint aki saját konzervativizmusát hajlamos válogatás nélkül mindenféle emberi tevékenységre ráerőltetni, hanem olyan lényként pillantjuk meg, aki jobban szeret azokban a tevékenységekben elmerülni, amelyekben a konzervatív hajlam egyedülállóan helyénvaló. Vagyis ha hajlunk is arra (mint legtöbben), hogy a konzervatív hajlam érvényét ne terjesszük ki az általában vett emberi viselkedésre, akkor is marad az emberi magatartásnak egy olyan válfaja, amelynek ez a hajlam nem csupán odaillő eleme, hanem egyenesen elengedhetetlen feltétele.

Természetesen számos olyan emberi viszonylat van, amelyben a konzervatív hajlam – hogy a kapcsolat nyújtotta dolgokat pusztán önmagukért élvezzük – nem különösebben helyénvaló: például úr és szolga, tulajdonos és bírósági végrehajtó, eladó és vevő vagy felettes és beosztott viszonya. Ezekben a viszonyokban mindegyik résztvevő valamilyen szolgáltatás vagy szolgáltatásért járó ellentételezés kedvéért vesz részt. A vevő, aki azt találja, hogy az eladó nem tudja kiszolgálni kívánságát, vagy megpróbálja rábírtani az eladót készlete bővítésére, vagy máshoz fordul, a vevő kívánságát kiszolgálni nem tudó boltos pedig megpróbál a vevőben olyan más kívánságokat ébresztetni, amelyeket ki tud szolgálni. A megbízó, aki úgy érzi, ügynöke rosszul szolgálja az érdekeit, más ügynök után fog nézni. A szolga, ha úgy érzi, szolgálatait nem viszonozzák megfelelően, fizetésemelést kér, az pedig, aki munkakörülményeivel elégedetlen, megpróbál változtatni. Röviden szólva, ezek mind olyan viszonyok, amelyekben a résztvevők valamiféle eredményre törekednek; mindegyik felet az érdeklő a másikban, hogy meg tudja-e adni neki, amit tőle vár. Ha az igény nem találkozik tárgyával, a viszonyt várhatólag nem újítják meg, vagy megszüntetik. Ilyen viszonyokban konzervatív módon viselkedni – élvezni a jelenlévőt és az adottat, pusztán, mert megkedveltük, és ismerőssé vált, jöllehet semmilyen kívánságot nem képes kielégíteni –, *jusq'aubutiste* konzervativizmusról tanúskodik, minden olyan viszony irracionális elutasításáról, amely valamilyen más hajlam működtetését igényelné. Ugyanakkor úgy tűnik, még ezekből

a viszonyokból is hiányzik valami nagyon is odaillő, ha a pusztá adok-kapokra korlátozódva nem engedik meg, hogy az ismerősség érzése utat nyisson a hűség és a ragaszkodás kialakulásának.

Vannak azonban másféle viszonyok, amelyekben semmiféle eredményre nem törekszünk, amelyekben csak magukért ezekért a viszonyokért veszünk részt; amelyeket nem azért élvezünk, amit nyújtanak, hanem azért, amik. Így van ez például a barátsággal. A barátságra jellemző ragaszkodás a meghittség sejtetéséből sarjad, és az egyéniségek belső világának egymásba történő beavatásában áll. Van, aki addig megy hentesből henteshez, amíg rá nem akad az ízlésének tökéletesen megfelelő húsárura; van, aki addig taníttatja az ügynökét, amíg az meg nem felel az elvárásainak: mindkettő olyan viselkedés, amely a szóban forgó viszonyban nem számít illetlennek. Ezzel szemben egy barátot elhagyni, mert nem úgy viselkedik, ahogy vártuk, és nem hajlandó elvárásaink szerint megváltozni: ez olyan ember magatartása, akinek tökéletesen elhibázott elképzelése van a barátságról. A barátokat nem az érdekli, hogy mivé lehet egymást alakítani, pusztán az, hogy élvezetüket lelik egymásban; ez az élvezet pedig előfeltételezi a készséges elfogadását annak, ami van, és a változtatás vagy tökéletesítés vágyának hiányát. Egy barát nem az a személy, akitől azt várnánk, hogy bizonyos módokon viselkedjék, vagy aki bizonyos szükségleteket elégítene ki, akinek hasznos képességei vagy pusztán kellemes tulajdonságai volnának, vagy aki számunkra elfogadható véleményekkel rendelkezne, egy barát olyan valaki, aki foglalkoztatja képzeletünket, aki elmélkedésre sarkall, aki érdeklődést, együttérzést, örömet vált ki, s mindennek forrása egyszerűen a kialakult kapcsolat. Egy barát nem fölcserélhető: mérhetetlen különbség van aközött, ha egy barát örökre eltávozik és aközött, ha a szabónk bezárja a boltját. Barát és barát viszonya nem haszonelvű, hanem drámai; a kötődés nem a hasznossággal, hanem a meghittséggel kapcsolatos; a barátságot éltető hajlam nem „progresszív”, hanem konzervatív. És ami igaz a barátságra, az nem kevésbé igaz más élményekre is – a hazafiság élményére például, vagy a társalgására. Mindegyikük élvezete feltételezi a konzervatív hajlamot.

Vannak aztán olyan, emberi viszonylatokkal nem érintkező tevékenységek, amelyekben nem a jutalomért, hanem a tevékenység nyújtotta élvezetért veszünk részt, és amelyeknél szintén a konzervatív hajlam az egyedül odaillő. Vegyük például a horgászást. Ha célunk pusztán az, hogy halat fogjunk, butaság lenne túlzottan konzervatívnek lennünk. Megkeressük a legjobb csalit, elvetjük a tapasztalat szerint sikertelen technikákat csakúgy, mint a konkrét horgász helyekhez fűződő, nem kifizetődő ragaszkodást, az áhítat és a hűség értelmét vesztí; még az is lehet, hogy bölcsen tesszük, ha a tökéletesség kedvéért hajlandók vagyunk legalább egyszer mindent kipróbálni. A horgászás azonban olyan tevékenység, amelyet nemcsak a fogás nyújtotta haszonért, hanem magáért a horgászásért is művelhetünk, s a horgász a nap végeztével üres kézzel is elégedetten térhet haza. Amikor így áll a helyzet, akkor a tevékenység szertartássá vált, és a konzervatív megközelítés teljesen helyénvaló. Miért is foglalkoztatna a legjobb felszerelés gondolata, amikor nem számít, hogy fogunk-e valamit? Ami számít, az a képesség működtetésével járó élvezet (vagy talán egyszerűen csak az idő eltöltése),² s ezt bármilyen csalival átélhetjük, amennyiben ismerős és a célra nem végletesen alkalmatlan.

Minden olyan tevékenységben tehát, amely egyszerűen az élvezetre irányul, még hozzá nem a vállalkozás sikeréből, hanem a foglalatosság ismertségéből fakadó élvezetre, a konzervatív hajlam ölt alakot. Ilyen tevékenység sok van. Fox a szerencsejátékot is közéjük sorolta, amikor azt mondta róla, hogy kétféle kimagasló élvezetet nyújt:

a nyereség, valamint a veszteség élvezetét. Ebből a fajtából tulajdonképpen csak egyetlen olyan tevékenységre tudok gondolni, amely nem konzervatív hajlamot kíván: a divat szeretére, vagyis az önmagáért való változásban lelt szeszélyes élvezetre, mely független attól, ami a változás eredményeként létrejön.

Ennyit azokról a tevékenységekről – és számuk korántsem csekély –, amelyekben csak a konzervatív hajlamnak köszönhetően vehetünk részt. Vannak azonban a tevékenykedésnek olyan formái is, amelyek közben adódnak esetek, amikor a konzervatív hajlam a leginkább illő. Tulajdonképpen alig akad tevékenység, amelynek egyik vagy másik pontján ne volna szükség a konzervatív hajlamra. Valahányszor a stabilitás előnyösebb a tökéletesítésnél, valahányszor a bizonyosság értékesebb, mint a spekuláció, az ismertség vonzóbb, mint a tökéletesség, a kölcsönösen elismert tévedés előbbre való, mint a vitatott igazság, a betegség elviselhetőbb, mint maga a gyógy mód, az elvárások kielégítése fontosabb, mint „igazságos” voltuk, valahányszor jobb valamilyen szabály, mint semmilyen szabály: a konzervatív hajlam minden más hozzáállásnál helyénvalóbb; és akármilyen felfogást vallunk is az emberi viselkedésről, ezek a tevékenységek mindenképpen az emberi élethelyzet nem elhanyagolható területét teszik ki. Vajon a konzervatív hajlamú ember – akár a közönségesen „progresszív”-nek nevezett társadalom mércéjével mérve is – tényleg csupán a körülmények elsöprő árjával szemben magára hagyatva küszködő különc? Azokról, akik így látják, nem vagyunk kénytelenek azt hinni, hogy a világot olyan szemüvegen át nézik, amely kizárja látóterükből az emberi élethelyzetek széles sávját?

A legtöbb olyan tevékenységben, amelyet nem a saját kedvéért folytatunk, a megfigyelés bizonyos szintjén különbség jelentkezik a kitűzött projektum és az alkalmazott eszközök, a vállalkozás és a véghezviteléhez igénybe vett szerszámok között. Ez a megkülönböztetés természetesen nem abszolút; a cselekvési terveket gyakorta a rendelkezésre álló szerszámok szülik és irányítják; ritkább esetben a szerszámokat tervezik eleve egy bizonyos projektum célkitűzéseire. És ami egyik alkalommal tervezet, az más alkalommal szerszám. Van aztán legalább egy jelentős kivétel is: a költői tevékenység. A megkülönböztetésnek mégis van némi viszonylagos haszna, mert felhívja figyelmünket arra a helyénvaló különbségre, amely a helyzet két összetevőjével kapcsolatos hozzáállásunkban megmutatkozik.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az eszközökhöz való hozzáállásunk konzervatívabb – mégpedig jó okkal –, mint a projektumokkal kapcsolatos magatartásunk. Úgy is mondhatnánk, hogy az eszközök kevésbé alkalmas terepet nyújtanak az újító törekvéseknek, mint a projektumok. Ritka eseteiktől eltekintve ugyanis a szerszámokat nem arra tervezzük, hogy egy bizonyos projektum céljainak kiszolgálása után félredobjuk őket, hanem úgy, hogy projektumok egész sorának igényeit ki tudják szolgálni. Ez érthető is, hiszen a legtöbb eszköz nem sokat ér a használatában való jártasság nélkül, a jártasság pedig elválaszthatatlan a gyakorlattól és az ismerősségtől; a képzett ember – legyen az tengerész, szabó vagy könyvelő – olyan ember, aki bizonyos eszközök bizonyos készletével alapos ismeretségben van. Sőt egy adott ács gyakran ügyesebben tudja használni saját szerszámait, mint az általánosan használt ácsszerszámok más példányait; az ügyvéd is otthonosabban forgatja Pollock TÁRSASÁGI TÖRVÉNY-ének vagy Jarman VÉGRENDELETI JOG-ának (saját kezű jegyzeteivel ellátott) saját példányát, mint bármely másikat, noha szóról szóra egyeznek. Az ismerősség érzése az eszközhasználat lényegéhez tartozik, s amennyiben az ember eszközhasználó állat, annyiban hajlik rá, hogy konzervatív is legyen.

Számos, közhasználatban lévő eszköz nemzedékeken át változatlan maradt, mások jelentős módosításokat éltek meg, s szerszámkészletünk találmányok és újratervezés révén folytonosan bővül, illetve tökéletesedik. A konyhák, a gyárak, a műhelyek, az építkezések és az irodák a régóta bevált és az újonnan feltalált berendezések sajátos keverékét mutatják. De bárhogy legyen is ez, amikor valamire vállalkozunk, amikor bármiféle elgondolás megvalósításához látunk – legyen az egy sütemény elkészítése vagy egy ló megpatkolása, egy kölcsön vagy egy vállalat „lebegtetése”, halárusítás vagy biztosítási kötvényekkel való hálazás, egy hajó megépítése vagy egy öltözet ruha elkészítése, gabonavetés, burgonyaszedés, portói bor pincézése vagy duzzasztógát építése: bármi legyen is tehát, mindenképpen olyan ügynek ismerjük el, amelynek kapcsán különösen helyénvaló dolog konzervatív módon közelíteni az alkalmazott szerszámokhoz. Ha nagyszabású tervről van szó, azt olyan emberre bízunk, aki rendelkezik a megkívánt tudással, és elvárjuk tőle, hogy olyan alkalmazottakkal dolgoztasson, akik ismerik a szakmájukat, és járatosak bizonyos szerszámkészletek használatában. A szerszámhasználók eme hierarchiájának valamely pontján felvethető, hogy az adott feladat elvégzéséhez a rendelkezésre álló szerszámkészlet bővítésére vagy módosítására lenne szükség. Az ilyen javaslatok nagy valószínűséggel valahonnan a hierarchia közepe tájáról fognak érkezni. Csodálkozniánk például, ha egy tervező azt mondaná: „Most fel kell függesztenem a munkát, ugyanis bizonyos alapvető kutatások végett el kell vonulnom, várhatóan mintegy öt évre” (az ő szerszámosládája ugyanis egy bizonyos ismeretanyag, s azt várjuk tőle, hogy mindig a „keze ügyében” legyen, és értsen hozzá). Ugyancsak furcsállnánk a hierarchia alján elhelyezkedő szakítól, ha saját szerepének betöltéséhez alkalmatlan szerszámkészletet hordana magával. Ám ha felvetődik is ilyen javaslat, és meg is valósítják, az nem kérdőjelezi meg azt, hogy a használatában lévő szerszámkészlet vonatkozásában indokolt konzervatívnak lenni. Sőt elég világos is, hogy soha semmilyen feladatot nem lehetne elvégezni, soha semmilyen ügyletet nem lehetne lebonyolítani, ha a szerszámainkhoz való hozzáállásunk az adott esetben nem lenne általánosságban szólva konzervatív. És mivel időnk legnagyobb részét ilyen vagy amolyan ügyletekkel való foglalatosság tölti ki, és valamiféle szerszámok nélkül keveset tehetünk, a konzervatív hajlamnak szükségképpen nagy tere van természetünkben.

Az ácsmester megérkezik, hogy elvégezzen egy munkát, esetleg éppen olyat, amelynek pontosan megfelelő korábbi gyakorlatában még egyszer sem fordult elő; így is, úgy is ismerős szerszámainak készletével érkezik, s az egyetlen esély a munka elvégzésére ügyességében rejlik, amellyel rendelkezésére álló eszközeit forgatni tudja. Amikor a vízvezeték-szerelő a szerszámaiért megy, a szokottnál jóval többet kellene várunk rá, ha új eszközöket akarna fölhalálni vagy a régieket kívánná tökéletesíteni. Senki nem kérdőjelezi meg a pénznek a piacon játszott szerepét. Semmiféle üzletet nem lehetne nyélbe ütni, ha a használatban lévő súly- és űrmértékrendszer használhatóságát minden font sajt vagy minden pint sör kimérése előtt tüzetesen összevetnénk más súly- és űrmértékrendszerek használhatóságával. A sebész nem áll le egy operáció kelles közepén, hogy újratervezze eszközeit. A marylebone-i krikettklub nem ad felhatalmazást szélesebb vagy keskenyebb ütő vagy más súlyú labda használatára egy nemzetközi meccs vagy akár csak a krikettszezon kelles közepén. Amikor a házunk lángokban áll, akkor – mint Disraeli mondta – nem a tűzelhárítási kutatóintézetrel lépünk érintkezésbe, hogy tervezzon nekünk új berendezést – hacsak nem bolondultunk meg –, hanem a kerületi tűzoltósággal. A zenész lehet, hogy zenét rögtönöz, ám igencsak kutyaszorítóban érezné magát, ha egyidejűleg azt is elvárnánk tőle, hogy hangszert rögtönözzön. Amikor különösen fogós feladat előtt állunk, a szakember a táskájában la-

puló új tervezésű, de még nem kellően kézre álló szerszámmal szemben gyakran előnyben részesíti az olyan alkalmatosság használatát, amelynek minden csínját-bínját tökéletesen kiismerte. Kétségtelenül megvan a helye és az ideje annak, hogy az ilyen dolgokkal kapcsolatban radikálisak legyünk, a megfelelő hely és idő a szerszámok terén történő újítás előmozdítására és a tökéletesítésre, ám az is nyilvánvaló kell legyen, hogy ezek olyan esetek, amikor konzervatív hajlamunknak engedve cselekszünk.

Mármost ami igaz általában a szerszámokra (szemben a projektumokkal), az még nyilvánvalóbban igaz egy bizonyosfajta általános használatban lévő eszközre, nevezetesen a viselkedési szabályokra. Ha kalapácsról és fogókról vagy ütőkről és labdák-ról elmondhatjuk, hogy viszonylag védettek a változással szemben, s ennyiben ismerőseink, még inkább fontos, hogy ugyanezt például a hivatali rutinokról is elmondhassuk. A bejárattott ügyvezetés kétségtelenül tökéletesíthető, de az is igaz, hogy hasznossága a megszokottság függvényében nő. A bevett gyakorlathoz nem konzervatív hozzáállással közelíteni nyilvánvaló balfogas. Természetesen adódhatnak kivételes döntést igénylő rendkívüli alkalmak, mégsem lehet kétséges, hogy a bejárattott gyakorlattal kapcsolatban a konzervatív hozzáállás helyénvalóbb a reformeri megközelítésnél. Gondoljunk csak egy közgyűlés lefolytatására, az alsóház vitaszabályzatára vagy a törvényszék eljárás módjára. Ezeknek az előzetesen lefektetett megegyezéseknek a legfőbb értéke az, hogy rögzítettek és ismerősek, elvárásokat alapoznak meg és elégitenek ki, lehetővé teszik, hogy kényelmes rendben elhangozhassék bármi, amit csak fontos lehet elmondani, megakadályozzák a tárgyhoz nem tartozó összeütközéseket, és emberi energiát takarítanak meg. Tipikus szerszámok-eszközök, melyeket különböző, de hasonló feladatok elvégzésére használhatunk. Elmélyült gondolkodás és választás termékei, nincs bennük semmi szent vagy sérthetetlen, változtathatók és tökéletesíthetőek, ám ha velük kapcsolatos hozzáállásunk nem lenne általában véve konzervatív, ha hajlanánk rá, hogy minden alkalommal vitatkozzunk róluk és változtassunk rajtuk, akkor igen hamar elértéktelenednének. Bár ritka alkalmakkor hasznos lehet egy szabályt felfüggeszteni, mégis kiváltképpen helyénvaló, ha működtetés közben nem újítunk és nem tökéletesítünk rajta. Vagy vegyük például egy játék szabályait. Ezek is gondolatmunka és választás termékei, és vannak alkalmak, amikor helyénvaló az újabb tapasztalatok fényében újbóli megfontolás tárgyává tenni őket, ennek ellenére csak konzervatív alapállásból közelíthetünk hozzájuk helyesen, s elhibázott dolog lenne egyszerre az összeset teljesen átalakítani, kivált a játék hevében és zűrzavarában megváltoztatni vagy tökéletesíteni őket. Sőt minél hevesebben áhítják a győzelmet a felek, annál értékesebb a hajlíthatatlan szabályrendszer. A játék során a játékosok kitalálhatnak új taktikákat, rögtönözhetnek új támadási és védekezési módszereket, megtehetnek bármit ellenfeleik várakozásainak kijátszására, kivéve egy dolgot: nem találhatnak ki új szabályokat. A szabályok megváltoztatása olyasmi, amivel takarékosan kell bánni, s akkor is csak szezonon kívül.

Hogy a konzervatív hajlam miért fontos és a helyzethez illő tulajdonsága még egy olyan jellemnek is, mint a miénk, mely jobbára ellentétes irányultságú, arról jóval többet is el lehetne mondani. Nem beszéltem az erkölcsről, nem beszéltem a vallásról, de ahhoz talán eleget mondtam, hogy megmutassam, ha a minden alkalommal és minden vonatkozásban konzervatív hozzáállás oly távol áll is gondolkodási habitusunktól, hogy szinte érthetetlen számára, mégis sokféle tevékenységünk minden esetben konzervatív hajlammal társul, bizonyos esetekben tőle függ, egyes tevékenységekben pedig maga a konzervatív hajlam a vezérlő elv.

3

Hogyan értelmezzük mindezek fényében a konzervatív hajlamot a politikára vonatkoztatva? Amikor ebbe a vizsgálódásba fogok, érdeklődésem tárgya nem pusztán az, hogy ez a hajlam mennyire érthető tetszőleges körülmények között, hanem főleg az, hogy mennyire érthető a mi itteni és mostani viszonyaink közepette.

Azok a szerzők, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak, rendszerint az általában vett világra, az általában vett emberre és társulásának formáira, sőt a világegyetemmel kapcsolatos hitekre irányítják figyelmünket, és azt mondják nekünk, hogy a politikai konzervatív hajlam csak úgy értelmezhető helyesen, ha ilyen hitek kifejeződéséként fogjuk föl. Azt mondják például, hogy a politikai konzervativizmus az emberi viselkedéssel kapcsolatos általános konzervatív hajlam politikai megfelelője, ha valaki üzleti, erkölcsi vagy vallási téren reformista, míg a politikában konzervatív, azt következtetlenné mondják. Azt állítják, hogy a politikai konzervatív azért az, ami, mert ilyen és ilyen vallásos hiteket vall; például hisz az emberi tapasztalatban megmutatkozó természetjogban vagy a természetet és az emberi történelmet átszövő gondviselés irányította, isteni célt tükröző rendben, amelyhez az emberi nem köteles viselkedésében igazodni, mert ha nem, az csak igazságtalanságot és bajt szül. Azt mondják továbbá, hogy a konzervatív politikai hajlam az emberi társadalom úgynevezett „organikus” elméletének leképeződése, hogy a személyiség abszolút értékébe vetett hittel és az emberek vétkezésre való eredendő hajlandóságával kapcsolódik össze. Az angol ember „konzervativizmusát” még a királpártisággal és az anglikanizmussal is összefüggésbe hozták.

Félretéve a kisebb kifogásokat, amelyeket a helyzet illetően jellemzésével szemben joggal emelhetnénk, úgy tűnik nekem, hogy van egy nagy-nagy hibája. Noha igaz, hogy az említett hiteket gyakran vallották olyan emberek, akik a politikai gyakorlatban konzervativizmusra hajlottak, és ezek az emberek hitük által talán megerősítve vagy akár megalapozva is érezték hajlamukat; a politikai konzervatív hajlam általam vallott felfogásából azonban nem következik, hogy e hiteket igazaknak kell tartanunk vagy akár csak feltételeznünk. A konzervatív hajlam szerintem semmiféle szükségszerű összefüggésben nem áll semmilyen, a világegyetemre vagy az emberi viselkedésre vonatkozó átfogó nézetrendszerrel. Összefügg viszont bizonyos, a kormányzás tevékenységére és eszközeire vonatkozó meggyőződésekkel, és kizárólag ezekkel a kérdésekkel összefüggésben tehető egyáltalán érthetővé. Hadd fogalmazzam meg röviden, hogyan látom ezt a kérdést, mielőtt részleteiben kifejteném. A konzervatív politikai hajlam megértéséhez nem szükséges semmiféle természetjoghoz vagy gondviseléses rendhez, az erkölchöz vagy a valláshoz folyamodnunk: tökéletesen érthetővé válik az, ha csupán figyelembe vesszük jelenlegi életformánkat, és ha úgy hisszük (ahol is ezt a hitet a mi szempontunkból nem kell többnek tekintenünk hipotézisnél), hogy a kormányzás sajátosan meghatározott, korlátozott tevékenység, nevezetesen általános viselkedési szabályok lefektetése és megőrzése. Ezeket a szabályokat pedig nem az emberi tevékenységek tartalmát megszabó tervezettként, hanem olyan eszközökként fogjuk föl, amelyek lehetővé teszik az emberek számára a maguk választotta tevékenységek gyakorlását, mégpedig úgy, hogy ezenközben az egyéni célok megghiúsulásának eshetőségét lehetőleg minimálisra csökkentésük. Ennélfogva a kormányzás olyasmi, amivel kapcsolatban helyénvaló konzervatívnek lenni.

Kezdjük ott, ahol véleményem szerint kezdenünk kell, nem a mennyekben, hanem itt a földön: azzal, amivé lettünk, amilyenek vagyunk. Én és szomszédaim, társaim, honfiam, barátaim, ellenségeim és mindazok, akik iránt közömbös vagyok, mind emberek vagyunk, akik számos különböző tevékenységgel vagyunk elfoglalva. Mind-

annyian sokféle nézetet vallunk a legkülönbözőbb tárgyakról, és hajlamosak vagyunk ezeket a hiteket megváltoztatni, amikor egyikbe-másikba belefáradunk vagy amikor használhatatlannak bizonyulnak. Ki-ki a maga útját járja; nincs olyan valószínűtlen célkitűzés, amelynek ne akadna követője, nincs az az esztelen vállalkozás, amely ne ragadott volna magával valakit. Vannak emberek, akik azzal töltik az életüket, hogy az anglikán katekizmust árusítják zsidóknak. A világ fele azon fáradozik, hogy rábírra a másik felét: akarjon valamit, aminek eddig cseppet sem érezte hiányát. Egyéni érdeklődésünk és törekvésünk majd' mindannyiunknál hajlamos a szenvedélyességig fokozódni, legyen az dolgok előállítása vagy árusítása, üzleti tevékenység vagy sport, vallás vagy művelődés, költészet, italozás vagy kábítószer-élvezet. Mindenkinek megvan a maga preferenciái. A választási lehetőségeket (melyekből sok van) egyesek könnyedén elfogadják, mások kevésbé lelkesen üdvözlik, megint mások egyenesen terhesnek érzik. Egyesek új és jobb világokról álmodnak, mások hajlamosabbak járt utakon közlekedni vagy akár alámerülni a semmittevésben. Egyesek hajlamosak sajnálkozni a változások gyorsaságán, mások élvezetüket lelik benne, de mindannyian elismerik. Időnként elfáradunk és elalszunk, áldásos megkönnyebbülés belenézni egy kirakatba és nem látni semmit, amit magunknak kívánnánk; hálásak vagyunk a rútságért, pusztán mert visszataszítja a figyelmet. Többnyire azonban a boldogságot keressük, megpróbálva kielégíteni vágyainkat, melyek kimeríthetetlenül adódnak egymásból. Egymással különféle viszonyokba lépünk, melyeket érdek, érzelmek, versengés, társulás, gyámkodás, szerelem, barátság, féltékenység vagy gyűlölet határoz meg; ezek között egyesek tartósabbak, mások mulékonyabbak. Egyezségeket kötünk, egymás viselkedésével kapcsolatban elvárásokat támasztunk, helyeslünk, közömbösekké maradunk vagy helytelenítünk. A tevékenységeknek és véleményeknek ez a változatos sokfélesége természeténél fogva összeütközésekhez vezethet: az utak, amelyeken járunk, keresztezik mások útjait, és nem mindannyian ugyanazt a viselkedést helyesljük. Nagyjában-egészében azonban kijövünk egymással, olykor úgy, hogy engedünk, olykor úgy, hogy kitartunk álláspontunk mellett, máskor meg kompromisszum árán. Viselkedésünk olyan tevékenység, amelyet többnyire nem is tudatos és nem is bántó mértékű alkalmazkodás árán hozzáigazítottunk mások tevékenységeihez.

Hogy ennek miért kell így lennie, az most mellékes. Nem is szükségszerű, hogy így legyen. Minden további nélkül elképzelhető az emberi életviszonyok másfajta állapota, és tudjuk, hogy másutt, máskor az emberi tevékenység volt már kevésbé szerteágazó és változékony, vagy még mindig az, s a vélemények is voltak sokkal kevésbé eltérők és összeütközésre kevésbé hajlamosítók, ám lényegében véve elismerjük, hogy a fenti leírás ráillik a mi mostani állapotunkra. Ez az állapot egyszerűen kialakult, noha senki nem tervezte így vagy választotta az összes többivel szemben kimondottan ezt. Nem az elszabadult „emberi természet” terméke, hanem olyan emberi lényeké, akiket nem eredendő, hanem szerzett jellemvonásuk – az önálló választás szeretete – hajt előre. És hogy hová visz ez bennünket, arról sem többet, sem kevesebbet nem tudunk, mint arról, hogy húsz év múlva milyen kalapok vagy milyen autókarosszériák lesznek divatban.

Egyes szemlélőkben megütközést kelt a rend és az értelmes összefüggés hiánya – melyeket állapotunk fő vonásainak tekintenek –, pazarló jellege, a nyomában járó kiélegületlenség, az emberi energiák eltékozlása, az, hogy nemcsak az előre megfontolt végcél hiányzik belőle, de bármiféle kivethető mozgásirány is. Olyan izgalmas, akár egy hegyi rali, nem szolgálhat viszont azzal az elégedettségérzettel, amit egy jól vezetett üzleti vállalkozás nyújthat. Ezek az emberek hajlamosak eltúlozni a jelenlegi rendetlen-

séget; a terv hiánya szerintük olyan szembetűnő, hogy a kis kiigazítások, sőt még a káosz elhárítására tett átfogóbb intézkedések is hiábavalók. Azok, akik így vélekednek, érzéketlenek a rendtelenség emberi melege iránt, és csak a vele járó kényelmetlenséget veszik észre. De nem is az ilyen emberek megfigyelőképességének korlátai a fontosak, hanem az az irány, amelybe gondolataik innen kanyarodnak. Úgy érzik: tenni kellene valamit, ami ezt az úgynevezett káoszt renddéváltóztatná, mostani életformánk ugyanis nem méltó értelmes emberi lényekhez. Mint Apollón, amikor megpillantotta Daphnét rendezetlenül nyakába omló hajával, sóhajtának, és azt mondják magukban: „Hátha még meg is fésülne!” De ezenkívül ők még azt is mondják nekünk, hogy álmukban látták az egész emberiséghez illő dicsőséges életmódot, melyben nincsenek összeütközések, s úgy érzik, ez az álom felhatalmazza őket arra, hogy megpróbálják eltávolítani a jelenlegi életformánkat jellemző sokféleséget és konfliktuslehetőségeket. Álmaik persze nem mindig szóról szóra hasonlóak; közös bennük azonban, hogy mindegyik olyan látomás az emberi életviszonyokról, amelyben kiküszöbölték a konfliktushoz vezető alkalmakat: olyan vízió az emberi életről, amelyben a tevékenységek össze vannak hangolva, egy bizonyos előre eltervezett irányt követnek, és amelyben az emberek minden erőforrást teljességgel kihasználnak. A kormányzás feladatát ezek a gondolkodók értelemszerűen abban látják, hogy az álmaikban elképzelt emberi állapotot tegye kötelezővé az állampolgárok számára. Kormányozni annyi, mint egy magántermészetű álmot nyilvános és kötelező életmóddá tenni. A politika ily módon az álmok találkozási terepe, és az a tevékenység, amelynek során a kormányzatot kötelezik, hogy igazodjék hivatásának ehhez a felfogásához, s ehhez ellátják a megfelelő eszközökkel.

Nem szándékom bírálni ezt az ugrásszerű megdicsőülésre törő politizálási stílust, azt a felfogást, amely a kormányzásban folytonosan fennálló üzleti ajánlatot lát; akinek sikerül hozzájutnia az emberi energiakészletekhez, az megvásárolta a jogot, hogy egy bizonyos irányba összpontosítsa őket. Ez a törekvés egyáltalán nem érthetetlen, s jelenlegi viszonyainkban sok minden van, ami kiválthatja. Szándékom pusztán annyi, hogy kimutassam: létezik a kormányzásnak egy egészen más felfogása is, mely ugyanannyira érthető és jelenlegi viszonyainkhoz bizonyos vonatkozásokban talán jobban is illő.

A kormányzással és a kormányzás eszközeivel kapcsolatos eme másik hajlam a konzervatív hajlam, melynek kiindulópontja az emberi életviszonyok fent leírt mostani állapotának elfogadása. Annak az elfogadása, hogy saját életünk kérdéseiben ragaszkodunk az önálló döntéshez, és boldogságunkat leljük ebben, a különböző, szenvedélyesen űzött vállalkozások és a kizárólagos igazság igényével hitt meggyőződések sokféleségének, a találékonyságnak, a változékonyságnak és az átfogó terv hiányának az elfogadása; a túlzásoké, a túlzott sürgésé-forgásé és a kulisszák mögötti kompromisszumé. A kormányzat feladata pedig nem az, hogy alattvalóira más hiteket és más tevékenységeket kényszerítsen, nem az, hogy oktassa vagy nevelje, hogy más módon tegye jobbá vagy boldogabbá, hogy irányítsa, hogy cselekvésre ösztökélje, hogy vezesse őket vagy hogy tevékenységeiket úgy hangolja össze, hogy semmilyen konfliktusra ne nyíljon lehetőség. A kormányzat feladata egyszerűen az, hogy uralkodjon, hogy kormányozzon. Ez pedig nem valamiféle általános mandátum, hanem konkrét és körülhatárolt célokban megjelölhető tevékenység, mely más tevékenységekkel nem kombinálható, mert különben megromlik, és az adott körülmények között nem is nélkülözhető. Az uralkodó olyan valaki, mint a sportban a játékvezető, akinek az a dolga, hogy ügyeljen a játékszabályok betartására, vagy mint az elnök, aki ismert szabályok szerint vezeti a vitát, de ő maga nem vesz részt benne.

Azt a nézetüket, hogy a kormányszatnak el kell fogadnia az életviszonyok jelenlegi állapotát, az ilyen beállítottságú emberek általában bizonyos általános eszmékre hivatkozva igyekeznek alátámasztani. Úgy tartják, hogy az emberi választás szabadsága abszolút érték, hogy a magántulajdon (a döntési szabadság jelképe) természetes jog, hogy az igazi hit és az erkölcsileg jó magatartás kivirágzása csak a vélemények és a tevékenységek sokféleségének talaján lehetséges. Én azonban nem hiszem, hogy ez a hajlam csak ilyen vagy hasonló hitektől kaphatna értelmet. Erre a célra valami sokkal kevésbe nagyszabású és hangzatos dolog is megteszi: annak egyszerű figyelembevételé, hogy az életviszonyok jelenlegi állapota általánosan elterjedt, hogy már megtanultuk élvezni és igazgatni; hogy nem *in statu pupillari* gyermekek, hanem felnőttek vagyunk, akik nem érzik, hogy bárki vagy bármi kötelezné őket annak igazolására, hogy saját ügyeikben jobban szeretnek maguk dönteni; annak figyelembevételé továbbá, hogy semmiféle emberi tapasztalat nem támasztja alá azt a feltételezést, miszerint a kormányon lévők valamiféle felsőbbrendű bölcsesség letéteményesei volnának, melynek köszönhetően a mi meggyőződéseinknél és tevékenységeinknél jobb meggyőzések és jobb tevékenységek ismeretének beavatottjai, és amely bölcsesség felhatalmazná őket, hogy állampolgáraikra teljesen eltérő életmódot kényszerítsenek. Röviden: ha egy ilyen hajlandóságú embertől megkérdeznék: Miért kell elfogadniuk a kormányoknak a vélemények és tevékenységek mai sokféleségét, ahelyett, hogy állampolgáraikra rákényszerítenék saját álmukat?, elég, ha erre csak ennyit mond: Már miért ne kellene? Hiszen az ő álmaik semmiben sem különböznek bárki más álmaitól; és ha unalmas dolog végighallgatni, amikor valaki elmeséli az álmát, akkor egyenesen elviselhetetlen, ha rákényszerítenek, hogy játsszuk is el. Elviseljük a monomániás embereket, mert ez a szokásunk, de miért kellene, hogy ők kormányozzanak is bennünket? Hát nem épp eléggé értelmes feladat egy kormány számára (kérdézi a konzervatív hajlamú ember), hogy megvédje állampolgárait azok zaklatásától, akik energiájukat és vagyonukat valamely szívügyük szolgálatába állítják, s minden erejükkel azon vannak, hogy imádott rögeszméjüket mindenkire rákényszerítsék? Nem elég értelmes feladat egy kormány számára, ha ezt ráadásul nem úgy teszi, hogy az emberek tevékenységeit másfajta tevékenységek kedvéért elnyomja, hanem úgy, hogy határt szab a zajnak, amit ki-ki kibocsáthat?

Ha a konzervatív ember kormányzással kapcsolatos hajlama az említett dolgok elfogadásából fakad is, ez nem jelenti azt, hogy a kormányzás feladatát a semmittevésben jelölné meg. A politikai konzervativizmusra hajló ember felfogása szerint igenis van mit tenni, de ez a teendő csakis úgy végezhető el, ha az elterjedt meggyőződéseket egyszerűen azért fogadjuk el, mert már elterjedtek, az elterjedt tevékenységeket pedig egyszerűen azért, mert már bejáratottak. A kormányzat feladata pedig szerinte – kissé leegyszerűsítve – abban áll, hogy megoldja a hitek és tevékenységek sokféleségéből adódó összeütközések egy részét, és megőrizze a békét; mégpedig nem úgy, hogy tilalommal sújtja az egyéni választást és a preferenciákból fakadó sokféleséget, nem valamiféle tartalmi egyöntetűség kikényszerítésével, hanem úgy, hogy bizonyos általános eljárás szabályokat mindenkivel egyformán betartat.

A kormányzás tehát a konzervatív ember értelmezésében nem egy másik, másféle és jobb világ látomásával kezdődik; kiindulópontja inkább egyrészt annak az autonómiának az elismerése, amelyet vállalkozásai során még a szenvedélyes ember is gyakorol; másrészt az érdekeknek az az informális összehangblása, amelynek célja megkímélni az összeütközéssel járó csalódottságtól mindazokat, akikkel az ilyesmi köny-

nyen megtörténhet. A kölcsönös alkalmazkodásnak ezek az esetei olykor csupán meg-egyezések két fél között, hogy elkerüljük egymás útjait, de olykor tágabb érvényűek és tartósabb jellegűek: mint például a tengeri összeütközések elkerülését szolgáló Nemzetközi Szabályok. Úgy is mondhatnánk, hogy a kormányzás feladatának előképét nem a vallásban vagy a filozófiában, hanem a szertartásokban kell keresnünk; olyasmi az, ami nem az igazság vagy a tökéletesség keresésében, hanem a rendezett és békés viselkedés élvezetében sejlik föl.

A szenvedélyesen hívó és tevékenykedő emberek által gyakorolt önkormányzás azonban hajlamos épp akkor felmondani a szolgálatot, amikor a leginkább szükség lenne rá. A kisebb érdekütközések feloldásához gyakran elegendő, de ezeken túl nem lehet hagyatkozni rá. Mostani életformánk könnyen vezet tömeges összeütközésekhez és tömeges várakozásainak megghiúsulásához: ezek megoldására, illetve orvoslására pedig működésében pontosabb és megbízhatóbb szertartásra van szükség. Ennek a szertartásnak a letéteményese „a kormány”, az általa lefektetett szabályok rendszere pedig „a jog”. El lehet képzelni olyan kormányt, amely az érdekek összeütközésének eseteiben törvények segítségével nélkül is el tudja látni a döntőbíró szerepét, ahogyan elképzelhető szabályok nélküli játék is egy olyan játékvezető irányítása alatt, akihez vitás esetekben folyamodni lehet, és aki minden ilyen esetben pusztán ítélőképességére támaszkodva megtalálja a módját, hogy a vitázó felek kölcsönös csalódásérzetét feloldja. A dolgok ilyenén elrendezésének nem gazdaságos jellege azonban annyira nyilvánvaló, hogy minden valószínűség szerint csak azoknak jutna eszébe, akik hajlamosak az uralkodóknak természetfölötti ihletettséget, valami különleges hivatást tulajdonítani – a vezér, a tanítómester vagy az igazgató hivatását. Mindenesetre a kormányzással kapcsolatos konzervatív hajlam abban a hitben gyökerezik, hogy ahol a kormányzás az állampolgárok általánosan elterjedt tevékenységeinek és hiteinek elfogadásán alapul, ott az egyetlen hozzáillő magatartás viselkedési szabályok alkotása és betartatása. Vagyis összefoglalva: a kormányzás kérdésében megnyilvánuló konzervativizmus annak a konzervativizmusnak a kifejeződése, amelyet a viselkedési szabályokkal kapcsolatban helyénvalónak ismertünk el.

Kormányozni tehát a konzervatív ember értelmezésében annyi, mint *vinculum juris* nyújtani ama viselkedési szokásokhoz, amelyek az adott körülmények között a legkisebb valószínűséggel vezetnek érdekek ütközéséből fakadó frusztrációhoz, orvoslathoz és kompenzációs eszközöket nyújtani azoknak, akik mások ellentétes viselkedésétől szenvednek, olykor büntetésekről gondoskodni azok számára, akik a szabályokat félretelva követik saját érdekeiket, és természetesen gondoskodni arról, hogy egy ilyenfajta döntőbíró tekintélyének fenntartásához elegendő hatalom álljon a jogi apparátus mögött. A konzervatív ember tehát sajátos és korlátozott tevékenységet lát a kormányzásban, nem egyetlen nagy vállalkozás igazgatását, hanem sok különféle, egyéniileg megválasztott vállalkozásban tevékenykedő emberek kormányzását. Ez a feladat nem konkrét személyekkel, hanem tevékenységekkel kapcsolatos, és a tevékenységekkel is csak annyiban, amennyiben azok összeütközésekhez vezethetnek. Nem törődik azzal, hogy erkölcsileg mi helyes és helytelen, nem az a célja, hogy az embereket jóvá vagy akár csak jobbá tegye; a kormányzás nem „az emberi nem természetes romlottsága” miatt elengedhetetlen, hanem csupán azon okból, hogy az emberek az utóbbi időben hajlanak a szertelenségre, a dolga pedig nem egyéb, mint megőrizni alattvalói között a békét, miközben ki-ki folytatja azt a tevékenységet, amelyben saját elhatározásából egyéni boldogságát keresi. És ha a dolgoknak ebből a felfogásából bármiféle általános eszme következik, az talán annyi, hogy az olyan kormány, amely nem ké-

pes biztosítani állampolgárai lojalitását, értéktelen; valamint következik belőle még, hogy míg az olyan kormány, amely (a régi puritán kifejezéssel élve) „az igazságért parancsol”, képtelen erre (mivel bizonyos alattvalói ezt az „igazság”-ot tévedésnek fogják tartani), addig az olyan kormány, amely az „igazság” és a „tévedés” iránt egyformán közömbösen csupán a békét tartja szem előtt, nem gördít akadályt a szükséges hűség kialakulásának útjába.

Mindezek után igencsak érthető, ha az az ember, aki ilyenformán vélekedik a kormányzásról, ellenérzéseket táplál az újítással szemben: a kormány ugyanis viselkedési szabályokat nyújt, és az ismerős jelleg fontos erénye egy szabálynak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez volna az összes gondolata a kérdésről. Az emberi életviszonyok jelenlegi állapotában állandóan új tevékenységek jelennek meg és terjednek el (gyakran új találmányok következtében), és az emberek folytonosan módosítják vagy el is vetik véleményeiket; mármint ha az említett szabályok nem volnának az elterjedt tevékenységekhez és hitekhez szabottak, az ugyanúgy nem lenne kifizetődő, mint ha nem lennének ismerősek. Úgy tűnik például, hogy a találmányok és az üzletvitelben bekövetkezett számottevő változások következtében a szerzői jogi törvények nem megfelelők többé. Abban a gondolatban is van valami, hogy sem az újság, sem a gépkocsi, sem a repülőgép nem részesült még a kellő figyelemben Anglia törvényeiben; mindhárom találmány létrehozott ugyanis olyan kellemetlenségeket, amelyek enyhítésre szorulnak. Vagy például a múlt század végén kormányaink nagyszabású kodifikációt hajtottak végre országunk törvényeinek nagy részében, s ily módon egyrészt közelebbi kapcsolatba hozták őket az elterjedt nézetekkel és tevékenységi módokkal, másrészt leválasztották róluk a körülményekhez való aprólékos hozzáigazításokat, amelyek a mi sajátos angol közjogunk – a *common law* – működését jellemzik. De még e törvények közül is sok fölött már reménytelenül eljárt az idő. Vannak továbbá régebbi, nagy és fontos tevékenységi területeket szabályozó parlamenti törvényeink is (mint például a kereskedelmi hajózási törvény), amelyek még ezeknél is kevésbé illenek a jelenlegi viszonyokhoz. Újításra tehát szükség van, ha azt akarjuk, hogy a szabályok ne szakadjanak el az általuk irányított tevékenységektől. A konzervatív ember szerint azonban a szabályok módosításának soha nem szabad rákényszerítenie valamely változást a szabálynak alávett tevékenységeire és nézeteire, hanem épp fordítva: a szabálmódosításoknak kell tükrözniük az e téren beállt változásokat; soha semmilyen körülmények között nem szabad továbbá olyan nagymérvűeknek lenniük, hogy szétrombolják az „összjátékot”. Következésképpen a konzervatív hallani sem akar olyan újításról, amelyet egy pusztán feltételezett helyzet megoldására találtak ki; inkább választja egy meglévő szabály kikényszerítését, mint új szabály kitalálását. Jobbnak látja mindaddig elnapolni a szabályok módosítását, amíg napnál világosabban ki nem derül, hogy a viszonyok változása, amelynek új szabályban kell kifejeződnie, tartósnak bizonyult; gyanakvással fogadja az olyan változtatási indítványokat, amelyek túlmennek azon, amit a helyzet szükségessé tesz, az olyan uralkodókat, akik rendkívüli felhatalmazásokat követelnek, hogy nagy változásokat vihessenek végbe, és akiknek a kijelentései olyan általánosságokhoz kapcsolódnak, mint „a közjó” vagy „a társadalmi igazságosság”; ferde szemmel tekint továbbá a társadalom megváltóira, akik kardot kötnek, és elindulnak megvívni hétfejű sárkányokkal. A konzervatív ember úgy véli: gondosan mérlegelni kell, mit tekintsünk újításra okot adó alkalomnak. Vagyis hajlik arra, hogy a politikát olyasfajta tevékenységnek tekintse, amelynek során a meglévő szerszámkészletet időről időre felújítják, és általában jó karban tartják, nem pedig állandóan cserélik.

Az elmondottak talán hozzásegítenek a kormányzással kapcsolatos konzervatív hajlam megértéséhez. További részletek kidolgozásával kimutathatnánk például, hogyan értelmezi az ilyen beállítottságú ember a kormányzat másik nagy feladatát, a külpolitika irányítását, megmutathatnánk, miért tulajdonít olyan nagy értéket annak a bonyolult szabályozási rendszernek, amelyet „a magántulajdon intézményének” nevezünk; kimutathatnánk, mennyire helyénvaló annak a nézetnek az elutasítása, hogy a politika pusztán a gazdasági folyamatok kivetülése, rámutathatnánk, miért hiszi úgy, hogy a kormányzathoz illő fő (vagy talán egyetlen) jellegzetesen gazdasági tevékenység a stabil fizetőeszköz megőrzése. Ezúttal azonban, azt hiszem, valami mást kell elmondanom.

Bizonyos emberek fejében a „kormány” valamiféle hatalmas erőközpont képzetét kelti, mely arra ihleti őket, hogy ennek a rengeteg hatalomnak a legjobb felhasználásáról ábrándozzanak. Van néhány dédelgetett elképzelésük, kisebb és nagyobb szabású egyaránt, melyekről őszintén azt gondolják, hogy az emberiség javára szolgálnak, az emberek kormányzását pedig egyfajta kalandos vállalkozásnak tekintik, mely a bőséges hatalomforrás megkaparintásával kezdődik, ha szükséges, fokozásával folytatódik és abban teljesedik ki, hogy saját dédelgetett elképzeléseiket rákényszerítik embertársaikra. Vagyis ezek az emberek hajlamosak a kormányzatban a szenvedély eszközét látni; szerintük a politika művészete a vágyak fellobbantásában és irányításában áll. Más szóval a kormányzást úgy fogják föl, mint bármiféle más tevékenységet – egy szappanfajta előállítását és árusítását, egy hely erőforrásainak kiaknázását vagy egy lakónegyed felépítését; a különbség csupán annyi, hogy az erő itt (nagyobbrészt) már mobilizálódott, és a vállalkozás csak azért figyelemre méltó, mert célja a monopólium megszerzése, és mert ha egyszer a hatalom forrását megkaparintották, sikerrel kecsegtet. Természetesen egy ilyen magánvállalkozó stílusú politikus semmire sem jutna manapság, ha nem volnának olyan emberek, akik saját vágyaikban annyira bizonytalanok, hogy rávehetőek arra: azt kérjék, amit az ilyen politikus kínál nekik; vagy ha nem volnának szép számmal olyan szolgai akaratú emberek, akik inkább bőséges juttatások ígéretében hisznek, semhogy saját szakállukra döntsének és tevékenykedjenek. De a dolog nem is megy olyan simán, mint gondolhatnánk: az ilyen politikus gyakran rosszul ítéli meg a helyzetet, és akkor még a demokratikus politika feltételei között is ráébredünk – velősen fogalmazva –, mit gondol a tevé a tevehajcsárról.

A konzervatív politikai hajlamban a kormányzás tevékenységének egészen más fel fogása jut kifejezésre. A konzervatív beállítottságú ember nem azt tekinti a kormányzás feladatának, hogy felgyűjtsa a szenvedélyeket, majd új s újabb tárgyakkal táplálja lángjaikat, hanem azt, hogy az amúgy is épp eléggé szenvedélyes emberek tevékenységeibe némi mérsékletet oltson: hogy visszafogjon, feszültséget vezessen le, hogy lecsendesítsen és összebékítsen, nem azt, hogy szítsa a vágy tüzét, hanem hogy elfojtsa azt. És mindezt nem azért, mintha a szenvedély vétek, a mérséklet pedig erény volna, hanem azért, mert mérséklet nélkül a szenvedélyes emberek érintkezéseik során nem tudnának kikeveredni a kölcsönös frusztráció csapdáiból. Az ilyen kormányzatnak nincs szüksége arra, hogy egy jóindulatú gondviselés ügynökének, egy erkölcsi törvény letéteményesének vagy egy isteni rend szimbólumának tekintsék. Amit ez a kormány nyújt, annak értékét a kormányzottak (ha olyan emberek, mint mi magunk) egykettőre fölismerik: hogy is ne ismernék, hiszen olyasmi az, amit üzleti ügyeik és örömeik mindennapos menetében bizonyos fokig maguk is tesznek. Nemigen kell emlékeztetni őket, mennyire nélkülözhetetlen, nem úgy, mint a régi perzsákat, akiknél –

mint Sextus Empiricustól tudjuk – egy időben az volt a szokás, hogy mindenkori királyuk halálát követően öt hajmeresztő napra minden törvényt hatályon kívül helyeztek. Manapság azonban az emberek – általánosságban szólva – nem vonakodnak megfizetni azt a szerény árat, amibe ez a szolgáltatás kerül, és felismerik, hogy az ilyen kormányval kapcsolatban a helyénvaló hozzáállás a hűség (olykor a megingathatatlan lojalitás, máskor talán egy Sidney Godolphin nehéz szívvel viselt hűsége), a tisztelet és némi gyanakvás, de nem a szeretet, az odaadás vagy az érzelmesség. A kormányzást tehát másodlagos tevékenységként fogják föl, de ugyanakkor azt is felismerik, hogy sajátos tevékenység, amelyet nem szabad meggondolatlanul mással elegyíteni, mivel minden más tevékenység (a helyzet pusztán szemlélését leszámítva) állásfoglalást és annak a közömbösségnek a feladását foglalja magában, amely (e nézet szerint) nemcsak a bíróhoz, hanem a törvényhozóhoz is illik, akinek tisztét bírói tisztségnek ismerik el. Egy ilyen kormány alattvalói azt követelik kormányuktól, hogy legyen erős, éber, határozott, eltökélt, gazdaságos, és ne legyen sem szeszélyes, sem túl aktív; nem kívánunk olyan játékvezetőt, aki nem a szabályok szerint irányítja a játékot, aki az egyik félnek kedvez, aki a saját külön játszmáját játssza, vagy aki állandóan a sípját fújja; végtére is a lényeg maga a játék, és közben nem kell konzervatívunk lennünk; de erre egyébként sem vagyunk mostanában hajlamosak.

Az ilyenfajta kormányzásban azonban van még valami a helyénvaló és ismerős szabályok betartásán túl, amire figyelemmel kell lenni: nem tűri el bármilyen eszközök alkalmazását. Feladatának ellátása közben egyetlen eszköze a törvény. A kormányzásnak ebbe a felfogásába nem fér bele a szuggesztív vagy a behízsgáló modor; egy belügyminiszter ugyanúgy nem lehet atyáskodó, ahogy egy pénzügyminiszter sem léphet föl fenyegetőleg. Várható azonban, hogy alattvalóinak meggyőződése és tevékenységeinek tartalma iránti közömbössége önmagában is a mérséklet szokássá válását segíti elő. Az ilyen kormányzás nem ésszerűséget visz elfoglaltságaink hevébe, a meggyőződések szenvedélyes összecsapásaiba, felebarátaink vagy az egész emberiség lelkének megmentéséért érzett lelkesedésünkbe (hogyan is várhatnánk bárkitől ilyesmit?), hanem iróniát: annak a magatartásnak az iróniáját, amely kész arra, hogy az egyik bűnt a másikkal semlegesítse, annak a csipkelődésnek az iróniáját, amely kifogja a szelet a szertelenség vitorlájából anélkül, hogy maga bölcsességet színlelne, a csúfolódását, amely feszültséget oszlat, a tétlenségét és a szkepticizmusét: akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy azért tartunk ilyen kormányt, hogy gyakorolja helyettünk azt a szkepticizmust, amelyet sem időnk, sem hajlamunk nincs saját szakállunkra gyakorolni. Olyan ez, mint a hegyvidék hűvös lehelete, melyet a síkság közepén töltött forróbb nyári napon is ott érzünk a bőrünkön. Vagy, hogy ne csak metaforikusan szóljunk, olyan, mint az úgynevezett „regulátor”, mely a részek működési sebességének szabályozásával megakadályozza, hogy a motor darabjaira rázza szét magát.

Amikor a konzervatív érzületű ember a kormányzás természetével kapcsolatban erre az álláspontra helyezkedik, akkor nem pusztán ostoba előítéletek foglya, ugyanakkor magasaróptú metafizikai eszmékre sincs szüksége, hogy álláspontjához eljusson és azt érthetővé tegye. A kormányzásnak ez a felfogása egyszerű észrevételből indul ki: ahol a tevékenykedést teljesen a vállalkozás szenvedélye vezérli, ott szükséges ellensúlyként jelen kell lennie egy másik tevékenységi rendnek, melynek vezérlő elve a mérséklet. Ez a tevékenységi forma azonban elkerülhetetlenül megromlik (sőt teljesen össze is omlik), amikor a hozzárendelt hatalmat kedvenc elképzelések előmozdítására használják. Az olyan „játékvezető”, aki egyben a játékosok egyike, nem játékvezető;

az olyan szabályok, amelyekhez nem konzervatív hajlammal közelítünk, valójában nem szabályok, csupán zavarkeltésre alkalmas formulák; az álmodozás és az uralkodás összekapcsolódása önkényuralomhoz vezet.

4

Ezért egyáltalán nem érthetetlen, ha a politikai konzervativizmus olyan nép sajátja, amelytől nem idegen a kalandvágy és a vállalkozó szellem, amely szerelmes a változásba, és hajlik rá, hogy érzelmeit a „haladás”³ eszméjének jegyében indokolja meg. Ha úgy véljük: egy kormányhoz nem illik, hogy feltűnően „progresszív” legyen, ez nem azért van, mintha azt gondolnánk: a „haladás”-ban való hit minden hitek között a legkegyetlenebb és a legkevésbé kifizetődő; hogy kapzsiságot szül anélkül, hogy kielégítené azt. Sőt a kormányzással kapcsolatos konzervatív hajlam kifejezetten olyan emberekhez illőnek tűnik, akik önálló tevékenykedéshez és önálló gondolkodáshoz szoktak, akik élni akarnak bizonyos készségekkel, akik szellemi tőkét akarnak kovácsolni; olyan emberekhez, akiknek a szenvedélyeit nem kell felszítani, akiknek a vágyait nem kell kiprovokálni, és akiket nem szükséges arra sarkallni, hogy jobb világról álmodjanak. Az ilyen embereknek nem kell elmagyarázni, mire jó az olyan szabály, amely rendezettségre kényszerít anélkül, hogy a vállalkozást igazgatná, az olyan szabály, amely azért szab kötelességet, hogy jusson hely az élvezetnek. Lehet, hogy még egy törvényben rögzített egyházi rendet is hajlandók lennének elviselni, ezt azonban nem azért tennék, mert valamiféle kikezdetetlen vallásos igazság letéteményesét látnák benne, hanem pusztán azért, mert mérsékelné a szekták elvadult versengését és (ahogy Hume mondta) enyhítené „a csapást, amit egy túlbuzgó papság jelent”.

Ezekről a nézetekről természetesen bárki gondolhatja, hogy ésszerűtlenek, hogy nem illenek mostani viszonyainkhoz vagy azokhoz a képességekhez, amelyeket a kormányrúdnál álló személyekben nagy valószínűséggel fellelhetünk; akár így van ez, akár nem, megítélésem szerint ezek és a hasonló meggyőződések azok, amelyek a politikai konzervativizmust érthetővé teszik. Hogy ez a konzervatív hajlam a mieinktől eltérő viszonyok között mennyire lenne helyénvaló vagy sem, hogy vajon a kormánnyal kapcsolatos konzervatív hozzáállás ugyanolyan fontos szerepet játszana-e egy bátor, egykedvű vagy tunya nép életviszonyai között, ez olyan kérdés, amelyre nem szükséges választ találnunk; most csak önmagunkkal foglalkozunk, abban az állapotunkban, amelyben jelenleg vagyunk. A magam részéről úgy vélem, ennek a politikai konzervativizmusnak bármilyen körülmények között fontos helye lenne. Annyit azonban, remélem, sikerült világossá tennem, hogy egyáltalán nem következtelnék az, aki a kormányzás kérdésében konzervatív, ugyanakkor minden más tevékenység tekintetében radikális állásponton van. És meggyőződésem szerint erről a hajlamról többet tudhatunk meg Montaigne-től, Pascaltól, Hobbestól és Hume-tól, mint Burke-től vagy Benthamtól.

A dolgoknak ebből a felfogásából több minden is következik. E következmények közül most egyet emelnék ki: azt, hogy a politika nem fiatalok kezébe való tevékenység; de nem hibáik okán, hanem éppen olyan tulajdonságaik miatt, amelyeket – legalábbis én – a fiatalság erényeinek tekintek.

Senki nem állítja, hogy könnyű eljutni abba a közömbös kedélyállapotba, vagy abba akárcsak megmaradni, amely szükséges ahhoz, hogy az itt leírt módon politizáljunk. Megzabolázni önnön vágyainkat és hiteinket, elismerni a dolgok jelenlegi állását, kezünkben érezni egyensúlyukat, eltűrni azt, ami undorító, megkülönböztetni a jogi vétséget az erkölcsi bűntől, akkor is tiszteletben tartani a formalitásokat, amikor

úgy tűnik, tévedéshez vezetnek: ezek olyan követelmények, amelyeknek megfelelni nehéz, s egyben olyan teljesítmények, amelyeket hiába várnánk fiataloktól.

Az ifjúság minden ember életében egyfajta álmom, gyönyörűsége örület, egyetlen édes szolipszizmus. Ezekben az években semminek nincs szilárd körvonala vagy szabott ára; minden csak lehetőség, és mi boldogan élünk hitre. Nincsenek kötelességek, amelyeket teljesíteni, sem számlák, amelyeket vezetni kellene. Semmi nem konkretizálódik előre, minden csak az, ami belőle kihozható. A világ tükör, melyben saját vágyaink képét kívánjuk megpillantani. Az erős vágyak csábítása ellenállhatatlan. Fiatal korunkban nem hajlunk engedményekre a világgal szemben, sosem érezzük kezünkben a dolgok egyensúlyát – hacsak nem egy krikettütő képében jelentkezik. Nem igen teszünk különbséget tetszés és megbecsülés között, a fontosság ismérve a sürgősség, és nehezünkre esik megérteni, hogy ami egyhangú, az nem feltétlenül megvetendő. Tűrheterlennek érezzük a mérsékletet, és Shelleyvel együtt könnyedén elhisszük, hogy ha felvettünk egy szokást, azzal már kudarcot is vallottunk. Fiatal korunkban mindezek – véleményem szerint – erényeink. Ezek az erények azonban tökéletesen alkalmatlanná tesznek a fenti értelemben vett kormányzásban való részvételle. Lévén az élet álmom, ebből (valószerűnek ható, mégis elhibázott logikával) arra a következtetésre jutunk, hogy a politika is álmok találkozásának színtere, amelyen saját álmunkat szeretnénk befutóként látni. Egyes szerencsétlen emberek, mint például William Pitt (akit komikus módon „az ifjabbik Pitt” néven szokás emlegetni), öregen születnek, s szinte már a bölcsőben politikai potentátoknak számítanak; más – talán szerencsésebb – emberek meghazudtolják a mondást, miszerint csak egyszer vagyunk fiatalok, és soha nem nőnek föl. Ezek azonban kivételek. Legtöbbünk számára létezik az a valami, amit Joseph Conrad „álomhatár”-nak nevezett: amikor ezt átlépjük, a dolgok szilárd világa tárul föl előttünk, ahol mindennek határozott alakja, saját egyensúlypontja és ára van; a tények, nem pedig a költői képek világa, amelyben azt, amit az egyik dologra elköltöttünk, már nem költhetjük el egy másikra. Olyan világ, amelynek rajtunk kívül mások is lakói, akiket nem egyszerűsíthetünk érzelmeink pusztá visszfényeivé. És amikor otthonra lelünk ebben a közhelyszerű világban, és amennyiben hajlamunk erre indít, gondolataink számára pedig nem találunk jobb terepet: akkor képessé válunk arra (amire a „politikatudomány” legalaposabb elsajátítása sem képesíthet), hogy azzal foglalkozunk, amit a konzervatív hajlamú ember „politikai tevékenység”-nek nevez.

1956

Jegyzetek

1. „Ugyan melyikünk ne elégedne meg bármilyen idegfezültség árán is – kérde (nem minden önellentmondás nélkül) egy kortársunk – egy lázas és kreatív társadalommal inkább, mint egy statikussal?”
2. Amikor Ven Vang fejedelem Dzsang tartományban ellenőrző körúton járt, látott egy halászó öregembert, aki azonban nem igazából halászott, vagyis nem azért, hogy halat fogjon, hanem csak szórakozásból. Ven Vang ezért felakarta venni őt kormánytisztviselőinek sorá-

ba; tartott tőle azonban, hogy miniszterei, nagybátyjai és fiverei elleneznék szándékát. Másrészt viszont – töprengett kínok közt –, ha elszalasztja az öreget, akkor megfosztja népét attól a hatástól, amelyet az rá tehetne.

3. Nem felejtettem el föltenni magamnak a kérdést: Akkor vajon azt, ami viszonyaink között oly helyénvaló lenne, miért hanyagoljuk el anynyira, hogy az aktivista álmodozót egyenesen a modern politikus sztereotípiájává tettük? A kérdést más helyütt próbáltam megválaszolni.